

บทที่

8

วิจารณ์หนังสือ เรื่อง
Democracies in Flux: The Evolution of
Social Capital in Contemporary Society

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม

บทที่

8

วิจารณ์หนังสือ เรื่อง

Democracies in Flux: The Evolution of
Social Capital in Contemporary Society

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม

ผลงานเล่มนี้¹ เป็นหนังสือรวมบทความที่วิเคราะห์ถึง “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ในฐานะเป็นพื้นฐานอันสำคัญของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตย (democratization) ในประเทศพัฒนาแล้ว โดยมีบรรณาธิการ เป็นนักรัฐศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงโด่งดังระดับแนวหน้าของโลก คือ Robert D. Putnam²

ผลงานเล่มนี้ ประกอบด้วย 11 บท เริ่มต้นด้วยบทนำ (Introduction) เป็นบทที่ 1 มี Robert D. Putnam (ร่วมกับ Kristin A. Goss) เป็นผู้เขียน ได้อธิบายแนวคิดว่าด้วยทุนทางสังคม เริ่มจากพัฒนาการของแนวคิด การจำแนกประเภทของทุนทางสังคมเพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ทางวิชาการอันลุ่มลึก ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับผลทางลบของทุนทางสังคม ผลกระทบของเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ที่มีต่อทุนทางสังคม บทบาทของภาวะผู้นำทางการเมืองและทางสังคมในฐานะผู้สรรค์สร้างสถาบันที่เอื้ออำนวย (หรือเป็นอุปสรรค) ต่อการสะสมทุนทางสังคม (accumulation of social capital)

บทที่ 2 – 10 เป็นการวิเคราะห์ทุนทางสังคมในประเทศพัฒนาแล้วเป็นรายประเทศ กล่าวคือ บทที่ 2 เป็นการศึกษาทุนทางสังคมในประเทศอังกฤษ บทถัดไปเป็นสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน สวีเดน ออสเตรเลีย และญี่ปุ่น

¹ Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, edited by Robert D. Putnam, Oxford: Oxford University Press, 2002. ความยาวทั้งสิ้น 516 หน้า

² Robert D. Putnam เกิดเมื่อวันที่ 9 มกราคม 1941 จบปริญญาเอกสาขารัฐศาสตร์จาก Yale University ในปี 1970 เขาเริ่มต้นอาชีพนักวิชาการโดยการเป็นอาจารย์ที่ University of Michigan และต่อมาในปี 1979 ได้ย้ายมาประจำที่ Harvard University จนกระทั่งได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์ทางด้านนโยบายสาธารณะ ณ John F. Kennedy School of Government. ผลงานที่มีชื่อเสียงของเขาได้แก่ Making Democracy Work: Traditions in Modern Italy (1993) และ Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community (2000) ในปี 2001-2002 เขาได้ดำรงตำแหน่งประธานสมาคมรัฐศาสตร์แห่งอเมริกัน (American Political Science Association) และในปี 2006 เขาได้รับรางวัล Johan Skytte Prize ในฐานะเป็นบุคคลสำคัญที่สร้างคุณูปการทางวิชาการอันทรงคุณค่าสูงสุดให้แก่สาขาวิชารัฐศาสตร์

ตามลำดับ ส่วนบทที่ 11 ซึ่งเป็นบทสุดท้าย Robert D. Putnam ได้สรุปเนื้อหาในภาพรวมของบทก่อนหน้าทั้งหมด พร้อมกับวิเคราะห์ลักษณะร่วมของการเปลี่ยนแปลงทุนทางสังคมในประเทศพัฒนาแล้ว รวมทั้งการตั้งข้อสังเกตถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของทุนทางสังคมในอนาคต

ประเด็นที่น่าสนใจในบทที่ 1 คือ Robert D. Putnam ได้อธิบายว่า แท้จริงแล้วแกนกลางของแนวคิดทุนทางสังคมเป็นเรื่องง่าย ๆ พื้น ๆ เท่านั้นเอง กล่าวคือ ทุนทางสังคมเป็นเรื่องเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม (social networks matter, 2002: 6)³ เขามองว่า “เครือข่าย” มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อสมาชิกที่อยู่ภายในเครือข่ายนั้น ในแง่นี้ สามารถจำแนก ทุนทางสังคมออกเป็น 2 ประดับ คือ ทุนทางสังคมที่เป็นส่วนตัว (private or internal social capital) กับทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะ (public or external social capital)

“ทุนทางสังคมที่เป็นส่วนตัว” หมายถึง ทุนทางสังคมที่ครอบครองและใช้ประโยชน์โดยบุคคลแต่ละคน ทุนทางสังคมประเภทนี้จะใช้ตัวบุคคลเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) กล่าวคือ บุคคลที่มีทุนทางสังคมสูง หมายถึง บุคคลที่มีเครือข่ายทางสังคมกว้างขวาง ได้แก่ บุคคลที่มีคนรู้จักและให้การยอมรับเป็นจำนวนมาก ซึ่งบุคคลดังกล่าวนี้จะมีช่องทางในการสื่อสารและมีโอกาสที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารหลายช่องทาง ซึ่งผู้ที่ครอบครองทุนทางสังคมสูงย่อมได้เปรียบในการแสวงหางานทำ การประกอบธุรกิจ และได้รับการสนับสนุนในกิจกรรมทางการเมืองสูงกว่าผู้ที่มีทุนทางสังคมต่ำ

ส่วน “ทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะ” หมายถึง ทุนทางสังคมที่เป็นภาพรวมของสังคมหนึ่ง ๆ โดยหน่วยในการวิเคราะห์ ก็คือ สังคมที่ศึกษาทั้งสังคม (เช่น ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ประเทศ ฯลฯ) โดยพิจารณาว่า สังคมที่ศึกษานั้น สมาชิกมี

³ แตกต่างจากแนวคิดของเขาก่อนหน้านี้ (รวมทั้งนักวิชาการในโลกตะวันตกจำนวนมาก) ที่มองว่า “ทุนทางสังคม” ประกอบด้วย 1) ความไว้วางใจ (trust) 2) เครือข่ายทางสังคม (networks) และ 3) บรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคม (norms of social exchange) แต่ในผลงานชิ้นนี้ Putnam ลดทอน “ทุนทางสังคม” ให้เหลือเพียง “เครือข่ายทางสังคม” เท่านั้น ซึ่งหากดูผิวเผินอาจชวนให้เข้าใจผิดได้ว่า ความคิดของ Putnam เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก แต่แท้จริงแล้ว แนวคิดทุนทางสังคมของเขาได้เปลี่ยนไปแต่ประการใดไม่ เป็นแต่เพียงการจัดระบบความคิดใหม่ให้มีความกระชับรัดกุมมากขึ้นเท่านั้น โดย Putnam มองว่า “เครือข่ายทางสังคม” เป็นแกนกลางของ “ทุนทางสังคม” ซึ่งภายใน “เครือข่ายทางสังคม” ก็จะบรรจุ “ความไว้วางใจ” และ “บรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคม” เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดนี้อย่างกลมกลืนอยู่แล้ว กล่าวคือ เครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง จะถักทอ/ยึดติดกันไว้ด้วยสายใยแห่งความไว้วางใจ ส่วนบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคมจะเป็นทั้งสาเหตุและผลของความไว้วางใจ (จนสองสิ่งนี้มีอาจแยกขาดออกจากกันได้ในทางปฏิบัติ) ที่ความไว้วางใจและบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคมต่างทำหน้าที่เป็นกาวเชื่อมเครือข่ายทางสังคมเข้าไว้ด้วยกัน ในแง่นี้ หากขาดความไว้วางใจและบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคมแล้วใช้ สังคมนั้นก็จะมิอาจสร้างเครือข่ายทางสังคมให้เข้มแข็งได้ ในขณะเดียวกัน หากพบว่าสังคมใดมีเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง ย่อมสะท้อนให้เห็นทางอ้อมว่า สังคมนั้น ย่อมมีความไว้วางใจและบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่เข้มแข็งรองรับอยู่เบื้องหลังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกด้วย

การปฏิสังสรรค์กันมากน้อยเพียงใด รู้จักมักคุ้นกันอย่างกว้างขวางหรือไม่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมาชิกของสังคมให้ความไว้วางใจ (mutual trust) กันมากน้อยเพียงใด การสะสมทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะ จะนำไปสู่การมีภาพลักษณ์เชิงบวกต่อบุคคลที่ยังไม่รู้จัก ซึ่งจะก่อรูปเป็นบรรทัดฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้คนทั่วไป (norms of generalized reciprocity) อีกด้วย สังคมใดที่มีทุนทางสังคมสาธารณะระดับสูง มีแนวโน้มที่จะมีอัตราอาชญากรรมอยู่ในระดับต่ำ ภายใต้สภาวะดังกล่าวจะเป็นพื้นฐานอันเหมาะสมของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และเป็นเงื่อนไขให้ระบอบประชาธิปไตยสามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

Putnam ได้ชี้ให้เห็นว่า คนทั่วไป (รวมทั้งนักเคลื่อนไหวฝ่ายซ้าย) ยังมีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมอยู่หลายประการ เช่น โดยทั่วไปผู้คนมีความเชื่อว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ดี แต่ Putnam ได้กล่าวเน้นย้ำว่า ไม่จำเป็นที่ทุนทางสังคมจะต้องเป็นสิ่งที่ดีเสมอไป และไม่จำเป็นที่ทุนทางสังคมจะต้องมีอยู่ในทุก ๆ หนแห่ง (2002: 8) นอกจากนี้ เพื่อให้การวิเคราะห์ทุนทางสังคมมีความละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น เขาได้จำแนกประเภทของทุนทางสังคมออกเป็น 4 แบบ (2002: 9-12) ดังต่อไปนี้

แบบแรก ทุนทางสังคมที่เป็นทางการกับไม่เป็นทางการ (formal versus informal social capital) ตัวอย่างของทุนทางสังคมที่เป็นทางการได้แก่ สหภาพแรงงาน สหกรณ์ออมทรัพย์ สมาคมวิชาชีพ ฯลฯ ลักษณะสำคัญของทุนทางสังคมประเภทนี้ก็คือ มีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการ มีสมาชิกที่จดทะเบียนแน่นอน มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานประจำ มีการประชุมสามัญ มีระเบียบข้อบังคับ และสายการบังคับบัญชาที่เป็นทางการ ส่วนทุนทางสังคมที่ไม่เป็นทางการได้แก่ เครือญาติ ครัวเรือนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน เพื่อนบ้าน สมาคมศิษย์เก่า ฯลฯ ทุนทางสังคมที่ไม่เป็นทางการต่างมีสายใยผูกพันในรูปของเครือข่าย มีความไว้นื้อเชื่อใจต่อกัน และมีบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคม (ยินดีให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันด้วยความสมัครใจ) เนื่องจากทุนทางสังคมแบบไม่เป็นทางการมักจะไม่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ดังนั้นที่ผ่านมาจึงมีการศึกษากันน้อย อันแตกต่างจากทุนทางสังคมที่เป็นทางการ ที่มีการจัดตั้งองค์กรอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ที่ผ่านมาจึงมีการศึกษาทุนทางสังคมแบบเป็นทางการกันเป็นจำนวนมาก แต่กลับละเลยทุนทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ ทั้ง ๆ ที่เป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญอย่างมากเช่นเดียวกัน

แบบที่สอง ทุนทางสังคมที่เหนียวแน่นกับบอบบาง (thick versus thin social capital) แบบแรกหมายถึง ทุนทางสังคมที่ผู้กร้อย/เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกให้ยึดติดกันเอาไว้อย่างแน่นหนา (strong ties) อาทิญาติสนิทที่มีอายุรุ่นราว

คราวเดียวกัน เป็นเพื่อนรักกัน เติบโตมาด้วยกัน กินนอนร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกัน ส่วนทุนทางสังคมแบบบอบบาง หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เชื่อมต่อกัน แต่ยังขาดความลึกซึ้ง (weak ties) เช่น เพื่อนร่วมชั้นเรียนที่เราเคยพูดคุยด้วยเป็นบางครั้ง แต่ไม่ได้สนิทสนมกัน กระนั้นก็ตาม หากเขาต้องการความช่วยเหลือเล็กๆ น้อยๆ เราก็ยินดีให้ความช่วยเหลือแก่เขาได้โดยปกติ นั่น บุคคลที่เรามีความสัมพันธ์เหนียวแน่น จะเป็นคนที่เราใช้เวลาอยู่กับเขาค่อนข้างมาก และคนที่เรารู้จักมักคุ้นก็จะเป็นคนที่เรารู้จักมักคุ้นด้วย ส่วนความสัมพันธ์อันบอบบางจะเป็นบุคคลที่เราใช้เวลาอยู่กับเขาน้อยๆ รวมทั้งคนที่เขาให้การสนิทสนมด้วยมักจะเป็นคนที่เราไม่รู้จักมักคุ้นอีกด้วย ในแง่นี้ หากเราเน้นความสัมพันธ์อันเหนียวแน่น โดยละเลย/ไม่ใส่ใจที่จะมีความสัมพันธ์อันบอบบางกับผู้อื่น ก็จะทำให้เรากลายเป็นคนคับแคบ/ปิดกั้นตัวเอง ในทางตรงข้าม หากผู้คนในสังคมต่างมีความสัมพันธ์อันบอบบางกับคนอื่น ๆ จำนวนมาก ความสัมพันธ์อันบอบบางจะช่วยถักทอสังคมในภาพรวมเข้าไว้ด้วยกันได้ดีกว่า และจะก่อให้เกิดบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคม (ผู้คนต่างยินดีให้ความช่วยเหลือแก่คนแปลกหน้าหรือผู้ที่ไม่สนิทสนม) ได้กว้างขวาง/ครอบคลุมมากกว่า (2002: 11)

แบบที่สาม ทุนทางสังคมที่เน้นภายในกับเน้นภายนอก (inward-looking versus outward-looking social capital) ทุนทางสังคมที่เน้นภายใน หมายถึง การมุ่งแสวงหาประโยชน์ (ทั้งทางการเมือง สังคม และวัตถุ) ให้แก่สมาชิกที่อยู่กลุ่มเดียวกัน เช่น สหภาพแรงงานในยุคปัจจุบันที่มุ่งเน้นเรียกร้องผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกของตน โดยไม่สนใจปัญหาทางสังคม/เศรษฐกิจอื่น ๆ ที่อยู่นอกกลุ่ม ส่วนทุนทางสังคมแบบเน้นภายนอก หมายถึง การพุ่งความสนใจไปที่ประโยชน์สาธารณะเป็นสำคัญ เช่น องค์การการกุศล สภากาชาด ขบวนการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ แม้ว่าทุนทางสังคมที่เน้นภายนอกอาจเรียกร้องความเสียสละเพื่อส่วนรวมสูงกว่า (รวมทั้งมีความเหนือกว่าทางด้านศีลธรรม) แต่ Putnam มองว่า การมุ่งพัฒนาความเข้มแข็งของทุนทางสังคมที่เน้นภายนอก มิได้หมายถึง การสะสมทุนทางสังคม ที่เหนือกว่าการสร้าง ความเข้มแข็งของทุนทางสังคมที่เน้นภายในแต่ประการใด (2002: 11)

แบบสุดท้าย ทุนทางสังคมแบบเปิดกับแบบปิด (bridging versus bonding social capital) ทุนทางสังคมแบบปิด หมายถึง การมุ่งเน้นสร้างความผูกพันระหว่างคนที่มีลักษณะบางอย่างเหมือนกัน เช่น นับถือศาสนาเดียวกัน เป็นสมาชิกของเครือญาติเดียวกัน สังเกตชนชั้นเดียวกัน ชาติพันธุ์เดียวกัน ฯลฯ ขณะเดียวกันก็จะสร้างกำแพงขวางกั้นความสัมพันธ์กับคนที่แตกต่างไปจากเรา ส่วนทุนทางสังคมแบบเปิด หมายถึง การสร้างเครือข่ายทางสังคม โดยเปิดกว้างให้ผู้คนที่มีความแตกต่างหลากหลาย

หลายสามารถเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันได้ โดยปกติทุนทางสังคมแบบปิดจะมีผลกระทบเชิงลบ เนื่องจากการปิดกั้นความสัมพันธ์กับบุคคลที่แตกต่างจะทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างพวกเขา กับพวกเราขึ้น ซึ่งอาจพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งได้โดยง่าย ในขณะที่ทุนทางสังคมแบบเปิดเหมาะสมกับการพัฒนาภาคประชาสังคมในยุคสมัยปัจจุบันได้มากกว่า เนื่องจากการเปิดกว้างให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่มีความแตกต่างหลากหลายได้มากกว่า

ในบทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ถึงบทบาทของรัฐกับการกระจายตัวของทุนทางสังคม (distribution of social capital) ในประเทศอังกฤษ โดย Per A. Hall (2002: 21-57) แสดงให้เห็นว่า สมาคมที่เข้มแข็งในศตวรรษที่ 20 หลายรูปแบบได้เสื่อมถอยลงอย่างชัดเจนในปัจจุบัน เช่น สหภาพแรงงาน พรรคการเมือง การเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาในโบสถ์ และองค์กรสตรีแบบดั้งเดิม ในขณะที่องค์กรบางรูปแบบกำลังขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์กรที่เคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรการกุศล เป็นต้น อันทำให้องค์กรอาสาสมัครในประเทศอังกฤษยังคงดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ส่วนความสนใจทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยทั่วไปยังคงมีค่อนข้างสูงเหมือนเดิม นอกจากนี้ความไว้วางใจทางสังคมที่ผ่านมามีได้ลดลงอย่างชัดเจน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มวัยรุ่น) รวมทั้งความตกลงของความไว้วางใจทางการเมือง อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับสังคมอเมริกันที่ทุนทางสังคมเสื่อมถอยลงอย่างเด่นชัด แต่ในอังกฤษนั้นทุนทางสังคมไม่ถึงกับตกต่ำลงปัจจัยที่ทำให้ทุนทางสังคมในอังกฤษยังสามารถรักษาระดับเอาไว้ได้มี 3 ประการ คือ 1) การขยายระบบการศึกษาสู่มวลชนในทศวรรษ 1950s-1990s ได้ส่งผลให้ผู้ที่จบการศึกษาระดับสูง (โดยเฉพาะสตรี) เข้าร่วมในกิจกรรมของสังคมส่วนรวมอย่างกระตือรือร้น 2) การขยายตัวของชนชั้นกลาง ที่นิยมเข้าร่วมในกิจกรรมของสมาคม และ 3) นโยบายของรัฐที่ส่งเสริมองค์กรอาสาสมัคร ควบคู่ไปกับการขยายตัวของรัฐสวัสดิการ ถึงกระนั้นก็ตาม รูปแบบทุนทางสังคมในอังกฤษมีความเปลี่ยนแปลงไประดับความไว้วางใจทางสังคมได้ลดระดับลง อันแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่เน้นส่วนรวม (collectivism) ได้เสื่อมถอยลง ในขณะที่ความเป็นปัจเจกชนนิยม (individualism) มีสูงขึ้น นอกจากนี้สังคมอังกฤษยังประสบกับปัญหาช่องว่างของการครอบครองทุนทางสังคมอีกด้วย กล่าวคือ พลเมืองที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีโดยทั่วไปจะมีเครือข่ายทางสังคมที่เหนียวแน่น แต่พลเมืองอีกกลุ่มหนึ่ง (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชนชั้นคนงานและกลุ่มวัยรุ่น) มักถูกเบียดขับให้ไปอยู่ชายขอบของสังคมมากขึ้น

บทที่ 3 เป็นการนำเสนอผลการศึกษาทุนทางสังคมในประเทศสหรัฐอเมริกา โดย Robert Wuthnow (2002 : 59-102) แสดงให้เห็นว่า สมาคมที่เคยเข้มแข็งใน ศตวรรษที่ 20 กลับได้รับความนิยมน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพแรงงาน กับ การเข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนา พร้อม ๆ กันนั้น ความไว้วางใจทางสังคมโดยทั่วไป ตกอยู่ในสภาวะเสื่อมถอยลง ขณะที่สถาบันทางการเมืองได้ถูกตั้งข้อสงสัยมากขึ้น อย่างไรก็ตาม องค์การอาสาสมัครเติบโตมากขึ้นอย่างเด่นชัด รวมทั้งสมาคมใหม่ ๆ เช่น กลุ่มศึกษาพระคัมภีร์ไบเบิล กลุ่มที่สมาชิกมีความสนใจบางอย่างร่วมกัน และกลุ่ม คนพิการที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อให้การช่วยเหลือตัวเอง เป็นต้น นอกจากนี้ทุนทางสังคม ในปัจจุบันยังมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอีกด้วย กล่าวคือ ทุนทางสังคมในอดีตเน้น ความสัมพันธ์อันมั่นคงยืนยาว (stable, long-term relationships) ได้เปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงผูกพันกันแบบหลวมและยืดหยุ่น (flexible, loose connections) มากกว่า ซึ่ง Wuthnow มองว่า ทุนทางสังคมในสังคมอเมริกันที่เสื่อมถอยนั้น ส่วน ใหญ่เป็นผลมาจากการตกต่ำของทุนทางสังคมในหมู่คนชายขอบ เนื่องจากคนกลุ่ม นี้ถูกกีดกันออกจากระบบสังคมและมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคมได้ นอกจากนี้ ความไว้วางใจมีระดับต่ำลงอย่างเด่นชัดในพลเมืองทุก ๆ กลุ่มอีกด้วย

บทที่ 4 เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ทุนทางสังคมในประเทศสหรัฐอเมริกา โดย Theda Skocpol (103-136) ซึ่งมองว่า นับตั้งแต่อดีตจนถึงกลางศตวรรษที่ 20 สังคมอเมริกันเป็นสังคมที่พลเมืองมีการรวมกลุ่มและมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง โดย ผู้คนนิยมเป็นสมาชิกของสมาคมทั้งภายในท้องถิ่น สมาคมข้ามท้องถิ่น และข้าม ชนชั้น แต่นับจากทศวรรษ 1960s เป็นต้นมา สมาคมที่มีฐานมวลชนสนับสนุนอย่าง กว้างขวางดังกล่าว ถูกแทนที่ด้วยกลุ่มการเมืองที่มีแกนนำเป็นนักบริหารมืออาชีพที่ กินเงินเดือนประจำมากยิ่งขึ้น อันทำให้การเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกกลายเป็นสิ่ง ที่ไม่จำเป็นอีกต่อไป ภาพการณ์นำขององค์การการเมืองดังกล่าวจึงมีลักษณะ คณาธิปไตย (oligarchy) มากขึ้น ในขณะที่ประเด็นในการเคลื่อนไหวมีลักษณะเฉพาะ ด้านมากขึ้น ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกน้อยลง และกลุ่มมีอาจทำหน้าที่เชื่อมโยง ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและระหว่างท้องถิ่นได้อีกต่อไป

บทที่ 5 ผู้เขียนคือ Jean-Pierre Worms ได้นำเสนอผลการศึกษาทุนทางสังคม ในประเทศฝรั่งเศส เขาพบว่าพื้นฐานทางการเมืองในฝรั่งเศสประสบปัญหา 2 ประการ คือ ชนกลุ่มน้อยถูกกีดกันทางสังคมมากขึ้น และสถาบันทางการเมืองแบบ ตัวแทนประสบภาวะแปลกแยก (alienation) มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้องค์กรทางการเมือง

เมืองหลัก (อาทิ สหภาพแรงงาน พรรคการเมือง และโบสถ์) มีสถานะตกต่ำลงและจำนวนสมาชิกลดลงอย่างมาก ในขณะที่องค์กรผลประโยชน์ รวมทั้งกิจกรรมด้านวัฒนธรรมและงานอดิเรกของผู้คนกำลังได้รับความสนใจมากขึ้น ปัญหาสำคัญที่กำลังประสบก็คือ สังคมฝรั่งเศสขาดกลไกเชิงสถาบันสำหรับทำหน้าที่เชื่อมโยงงานสมาคมของบุคคลที่เป็นเรื่องส่วนตัวให้เข้าสู่ปริณิณทลสาธารณะ อันทำให้ทุนทางสังคมส่วนบุคคลอันเฟื่องฟู ต้องแยกขาดออกจากสถาบันทางการเมืองที่กำลังประสบปัญหาวิกฤต และได้รับความไว้วางใจต่ำลง

บทที่ 6 เจ้าของบทความคือ Claus Offe และ Susanne Fuchs ผู้เขียนทั้งสองคนได้วิเคราะห์สภาวะตกต่ำของทุนทางสังคมในประเทศเยอรมัน ซึ่งพบว่า ทุนทางสังคมของเยอรมันในศตวรรษที่ 20 ได้รับผลกระทบจากขบวนการนาซีกับระบอบคอมมิวนิสต์ ที่ก่อให้เกิดนโยบายการมีส่วนร่วมสาธารณะแบบบังคับจากรัฐ จนกระทั่งถึงทศวรรษ 1990s ได้เกิดแนวโน้มการมีส่วนร่วมสาธารณะเติบโตมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่หันมาร่วมงานสมาคมในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ แต่ในขณะเดียวกันก็พบว่า การเข้าร่วมในสหภาพแรงงาน พรรคการเมือง และโบสถ์ กลับตกต่ำลงอย่างเห็นได้ชัด โดยภาพรวมทุนทางสังคมใน เยอรมัน มิได้ตกต่ำลง แต่จะเปลี่ยนรูปแบบไปสู่ความผูกพันทางสังคมที่มีลักษณะส่วนตัวและมีระยะเวลาสั้น ๆ มากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่า การกระจายตัวของการครอบครองทุนทางสังคมระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ มีช่องว่างมากขึ้น คล้ายกับสังคมอเมริกัน

บทที่ 7 เป็นการวิเคราะห์พัฒนาการของทุนทางสังคมในประเทศสเปน โดย Victor Perez-Diaz (2002: 245-87) เขาพบว่า ทศวรรษ 1920s เป็นช่วงที่มีความขัดแย้งทางการเมืองอย่างสูงจนส่งผลให้ทุนทางสังคมสลายไปจนหมดสิ้น สภาวะดังกล่าวได้นำสเปนไปสู่สงครามกลางเมืองอันหฤโหดในทศวรรษ 1930s จนถึงกลางทศวรรษ 1950s ที่สเปนมีการพัฒนาสู่ความทันสมัย มีการขยายตัวของเมืองและภาคอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น พร้อม ๆ กับเริ่มมีการสะสมทุนทางสังคมมากขึ้น จนกระทั่งถึงทศวรรษ 1970s ทุนทางสังคมที่มีความเป็นอารยะ (civil social capital) ได้เป็นพื้นฐานให้ระบอบประชาธิปไตยเติบโตขึ้นจนสามารถพัฒนาภาคประชาสังคมที่เข้มแข็งในปัจจุบัน แต่ในห้วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาพบว่า พรรคการเมือง สหภาพแรงงาน และโบสถ์ กำลังตกต่ำลงและไม่ได้รับความไว้วางใจจากประชาชน กระนั้นก็ตามเครือข่ายของครอบครัวและสมาคมที่ไม่เป็นทางการ กลับพัฒนาเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

บทที่ 8 ผู้เขียนคือ Bo Rothstein ได้วิเคราะห์ทุนทางสังคมในประเทศสวีเดน (2002: 289-331) พบว่า รัฐสวัสดิการและระบอบพหุภาคีใหม่ (neocorporatist regime) ภายใต้การนำของพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย (Social Democratic Party) ได้นำพาประเทศสวีเดนในทศวรรษ 1960s ไปสู่สังคมประชาธิปไตยที่มีเสถียรภาพ ได้รับความชอบธรรมทางการเมืองจากประชาชน และการเติบโตทางเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แต่ในช่วงสามทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 ประชาธิปไตยในสวีเดนถูกท้าทายในบางแง่มุม เนื่องจากการล่มสลายของ “ทุนทางสังคมที่มีการจัดตั้ง” (organized social capital) ด้วยเหตุที่สาธารณชนต่างลุกขึ้นมาตั้งคำถามเกี่ยวกับความชอบธรรมของสหภาพแรงงานและสมาคมต่างๆ ของนายทุน พร้อมๆ กับเลิกให้ความไว้วางใจต่อองค์กรเหล่านี้ กระนั้นก็ตาม พบว่าทุนทางสังคมในภาพรวมของสวีเดนมิได้ลดน้อยถอยลงแต่ประการใด เนื่องจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง (โดยผ่านการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง) และความไว้วางใจทางสังคมทั่วๆ ไปยังคงมีอยู่ในระดับสูง ในขณะที่คนรุ่นใหม่มีความเป็นปัจเจกชนนิยมมากขึ้น พวกเขาต่างไม่สนใจที่จะเข้าร่วมในองค์กรจัดตั้งขนาดใหญ่ที่เป็นทางการเฉกเช่นในอดีต แต่สนใจเข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมที่มีลักษณะชั่วคราวและเคลื่อนย้ายบ่อยๆ นอกจากนี้ชาวสวีเดนยังนิยมเข้าร่วมใน “กลุ่มศึกษา” (study circles) ซึ่งเป็นกลุ่มขนาดเล็กที่มีการจัดให้มีการพบปะกันทุกๆ สัปดาห์เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกของกลุ่ม กลุ่มศึกษาเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนทางด้านงบประมาณจากรัฐบาล กรณีของสวีเดนแสดงให้เห็นว่า รัฐสวัสดิการไม่จำเป็นต้องทำลายทุนทางสังคมเสมอไป นอกจากนี้ การเข้าร่วมทางสังคมและกิจกรรมอาสาสมัครยังได้แพร่หลายทั่วไปอีกด้วย

บทที่ 9 เป็นการนำเสนอผลการศึกษาทุนทางสังคมของประเทศออสเตรเลีย โดย Eva Cox (2002: 333-358) พบว่า ในห้วงไม่กี่ปีมานี้ องค์กรอาสาสมัครที่จดทะเบียนในออสเตรเลียมีสมาชิกน้อยลง นอกจากนี้ในช่วงทศวรรษ 1960s เป็นต้นมา สมาชิกของสหภาพแรงงานและจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรมในโบสถ์ได้ลดลงอย่างมาก รวมทั้งการเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองยังลดลงอีกด้วย ยกเว้นกิจกรรมการประท้วงทางการเมืองที่กลับคึกคักมากขึ้น โดยภาพรวมแล้วความไว้วางใจทางสังคมได้เสื่อมถอยลงนับจากทศวรรษ 1980s เป็นต้นมา ชาวออสซี่ (คล้ายๆ กับชาวอเมริกัน) ใช้เวลาในการดูโทรทัศน์กันอย่างมาก ในขณะที่นิยมเข้าร่วมในกิจกรรม

ของสมาคมกันน้อยลง แม้พวกเขาสนใจเล่นกีฬากันมากขึ้น แต่ก็นิยมประเภท “เพาะกาย” ซึ่งเป็นการออกกำลังกายที่เน้นความเป็นส่วนตัว (ไม่ค่อยมีการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น) มากกว่าที่จะเล่นกีฬาประเภททีม นอกจากนี้ กลุ่มสตรีนิยมและขบวนการสิ่งแวดล้อม ก็ได้รับความสนใจน้อยลง ส่วนแง่มุมทางบวกก็คือ ชาวออสซี่มีความอดกลั้นต่อกรร่วมเพศและยีนดีที่จะทำกิจกรรมร่วมกับชนกลุ่มน้อยผิวดำและผิวเหลืองได้มากขึ้น

บทที่ 10 เป็นการวิเคราะห์ถึงการขยายพื้นฐานของทุนทางสังคมด้วยการเปิดกว้างในการคบหาสมาคมของชาวญี่ปุ่น โดย Takashi Inoguchi (2002 : 359-392) พบว่า องค์การพัฒนาเอกชนในญี่ปุ่นมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ส่วนกลุ่มที่มีการจัดตั้งกันอย่างแพร่หลายมากที่สุด在日本 ก็คือ กลุ่มที่อาศัยย่านเดียวกัน (neighborhood groups) รวมทั้งกลุ่มสงเคราะห์เด็ก กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ได้เติบโตขึ้น เพื่อทำหน้าที่ทดแทนเครือข่ายทางสังคมแบบดั้งเดิมของสังคมญี่ปุ่นที่เสื่อมสลายลง กระนั้นก็ตาม ญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีความไวต่อเชื้อชาติต่ำ คนญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่จะให้ความช่วยเหลือแก่คนแปลกหน้าที่เดินบนท้องถนนต่ำกว่าคนอเมริกันหรือคนยุโรป แต่คนญี่ปุ่นจะมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนใกล้ชิดสูงกว่าชาวตะวันตก ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า รัศมีของความไวต่อเชื้อชาติในหมู่ชาวญี่ปุ่นจะแคบกว่าชาวตะวันตก แต่ในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา ความไวต่อเชื้อชาติคนแปลกหน้าของชาวญี่ปุ่นก็ค่อย ๆ พัฒนาสูงขึ้นเช่นเดียวกัน ส่วนการกระจายตัวของทุนทางสังคมนั้น พบว่า ในสังคมญี่ปุ่น (ตรงข้ามกับอเมริกันและยุโรป) คนที่มีการศึกษาต่ำจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะสูงกว่าผู้มีการศึกษาสูง ปริมาณผลของภาคประชาสังคมขยายตัวอย่างมากในปัจจุบัน รวมทั้งรูปแบบของทุนทางสังคมมีลักษณะเปิดกว้างต่อความแตกต่างหลากหลายที่อยู่นอกกลุ่มมากขึ้น

บทสุดท้าย Robert D. Putnam ได้สรุปเนื้อหาในภาพรวมของบทก่อนหน้า พร้อมกับวิเคราะห์ลักษณะร่วมของการเปลี่ยนแปลงทุนทางสังคมในประเทศพัฒนาแล้ว รวมทั้งการตั้งข้อสังเกตถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของทุนทางสังคมในอนาคต เขามองว่า ทุนทางสังคมในประเทศพัฒนาแล้วมีลักษณะร่วมบางประการที่น่าสนใจดังต่อไปนี้ (2002: 404-09)

ประการแรก การตกต่ำลงของอัตราผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง (declining electoral turnout) แนวโน้มดังกล่าวเกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาในทศวรรษ 1960s เป็นประเทศแรก หลังจากนั้นอีกสองทศวรรษต่อมาอัตราการไปใช้สิทธิเลือกตั้งได้ลดลงในประเทศประชาธิปไตยพัฒนาแล้วอื่น ๆ เกือบทุกประเทศ รวมทั้งประเทศออสเตรเลีย

นิวซีแลนด์ และญี่ปุ่น ยกเว้นประเทศแถบสแกนดิเนเวียที่อัตราการไปใช้สิทธิเลือกตั้งลดลงน้อยกว่าประเทศอื่น ๆ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ส่วนทางกับแนวคิดทฤษฎีที่ยึดถือกันทั่วไป ที่มองว่าระดับการศึกษาของพลเมืองที่เพิ่มสูงขึ้น จะผันแปรไปด้วยกันในเชิงบวกกับอัตราการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง

ประการที่สอง การตกต่ำลงของการเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะกับพรรคการเมือง (declining public engagement in political parties) ดังจะพบว่า ความเสื่อมถอยของพลเมืองต่อการให้การสนับสนุนแก่พรรคการเมืองได้ปรากฏขึ้นเป็นแห่งแรกในสังคมอเมริกันเช่นเดียวกัน พบว่าเกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1960s-1970s และหลังจากนั้นได้แพร่กระจายสู่ประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าอื่น ๆ นับจากทศวรรษ 1980s เป็นต้นมา รวมทั้งออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และญี่ปุ่น ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ พบเห็นได้อย่างชัดเจนในคณียหนุ่มสาวที่ให้ความสนใจเข้าร่วมในกิจกรรมของพรรคการเมืองกันน้อยลงอย่างเด่นชัด รวมทั้งสภาวะชบเซาในการเข้าร่วมกิจกรรมการณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง การเข้าร่วมประชุมทางการเมือง การติดตามข่าวสารและสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมือง และเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครทำงานให้กับพรรคการเมืองหรือผู้สมัครรับเลือกตั้ง

ประการที่สาม การตกต่ำของสมาชิกสหภาพแรงงาน (declining union membership) โดยองค์กรแรงงานในสหรัฐอเมริกาเริ่มประสบปัญหาวิกฤตเป็นประเทศแรก ทำให้สมาชิกมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ทศวรรษ 1960s และหลังจากนั้น ในทศวรรษ 1990s องค์กรสหภาพแรงงานในประเทศพัฒนาแล้วประเทศ อื่น ๆ ก็ประสบปัญหาสมาชิกตกต่ำกันโดยถ้วนหน้า เว้นแต่ในประเทศแถบสแกนดิเนเวียเท่านั้นที่สหภาพแรงงานมีจำนวนคงที่ เนื่องจากคณานยังคงรักษาสถานภาพของความเป็นสมาชิกสหภาพแรงงานเอาไว้ เพื่อเป็นช่องทางในการเข้าถึงสวัสดิการเงินประกัน การว่างงาน ส่วนสหภาพแรงงานในประเทศออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และญี่ปุ่นต่างประสบปัญหาสมาชิกตกต่ำอย่างเด่นชัดโดยอัตราการเป็นสมาชิกของสหภาพแรงงานของทั้งสามประเทศนั้น ได้ลดลงจากร้อยละ 43 ในทศวรรษ 1980s เหลือเพียงร้อยละ 38 ในปี 1990 และลดลงเหลือเพียงร้อยละ 30 ในปี 1994 เท่านั้น

ประการที่สี่ การตกต่ำลงของผู้เข้าร่วมในโบสถ์ (declining church attendance) เนื่องจากกิจกรรมทางศาสนาเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่ชุมชนยึดถือร่วมกัน ดังนั้นการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในแง่ที่เป็นกระຈจสะท้อนถึง

การจัดระเบียบชีวิตทางสังคมของสมาชิกในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ในสหรัฐอเมริกาการเข้าร่วมกิจกรรมในโบสถ์ได้เพิ่มขึ้นจนถึงจุดสูงสุดในทศวรรษ 1950s-1960s จากนั้นได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง ทำนองเดียวกัน นับจากทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา การเข้าร่วมกิจกรรมในโบสถ์ในประเทศแถบยุโรปได้ลดต่ำลงอย่างเด่นชัดในทุกประเทศ

สภาวะตกต่ำของมวลชนในการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง พรรคการเมือง สหภาพแรงงาน และร่วมกิจกรรมในโบสถ์ ได้สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตในการสมาคมของสมาชิกภายในชุมชน ที่เข้าไปเกี่ยวโยงในปริณิถนของ 3 สถาบันหลักของสังคม คือ ปริณิถนทางการเมือง ปริณิถนของการประกอบอาชีพ และปริณิถนทางด้านความเชื่อ/ความศรัทธา ในอดีตพลเมืองนับล้าน ๆ คน ที่มีชีวิตทางสมาคม ผูกพันกับโบสถ์ พรรคการเมือง และสหภาพแรงงาน ในฐานะที่เป็นแหล่งอ้างอิง แหล่งก่อเกิดอัตลักษณ์ แหล่งสนับสนุนทางสังคม แหล่งของการอบรมขัดเกลาทางสังคม แหล่งของการสื่อสาร และแหล่งแห่งมิตรภาพอันอบอุ่น สถาบันเหล่านี้จึงเป็นเสมือน “แอ่งกักตุน/สำรองของทุนทางสังคม” (reservoir of social capital) ในแง่นี้ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าสภาวะเสื่อมถอยของสถาบันทั้งสามในประเทศพัฒนาแล้วนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงการสลายตัวอย่างรุนแรงของทุนทางสังคมหลักในอดีต อันส่งผลกระทบต่ออย่างสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ประชาธิปไตย และชีวิตทางสังคมของประเทศเหล่านั้น (2002: 409)

แน่นอนที่สุด การพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (modernization) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุนทางสังคม ดังจะพบว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 17 จนถึงช่วงแรกของศตวรรษที่ 20 ได้ส่งผลให้ทุนทางสังคมที่มีฐานที่มั่นอยู่ในเขตหมู่บ้าน และทุนทางสังคมที่ผูกโยงด้วยระบบเครือญาติในครอบครัวขยาย ต้องเสื่อมโทรมลงและสลายตัวไปในที่สุด ในขณะที่การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมได้ทำให้จำนวนของกรรมกรมีเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล อันเป็นเงื่อนไขในการเสริมสร้างทุนทางสังคมแบบใหม่ ซึ่งก็คือ การสถาปนาสหภาพแรงงานอันแข็งแกร่งในปลายศตวรรษที่ 19 และครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20

แต่นับจากทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา บริบทแห่งการพัฒนาของประเทศแถบยุโรปและอเมริกาได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การขยายตัวอย่างมหาศาลของชนชั้นกลางที่มีการศึกษา ในขณะที่ชนชั้นกรรมาชีพที่ขายแรงงานกายกลับลดลงอย่างรวดเร็ว พร้อม ๆ กับการขยายตัวของวัฒนธรรมที่

ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกชนนิยมสุดโต่ง (extreme individualism) วัฒนธรรม
สุขนิยม (hedonism) การแพร่กระจายสู่มหาชนของความบันเทิงอิเล็กทรอนิกส์ และ
การปฏิวัติระบบการสื่อสารที่ดำเนินการบนพื้นที่ไซเบอร์ (2002: 410–11) ภายใต้อิทธิพล
บริบทดังกล่าวได้ส่งผลให้ตัวตนของผู้คนในสังคมต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ
โฉมหน้าของผู้คนในอดีตที่ซอกกักตัวเองให้ยึดติดอยู่กับดักแห่งอุดมการณ์อัน
แข็งทื่อบางอย่าง ซึ่งโฉมหน้าดังกล่าวได้เสื่อมสลายลง พร้อม ๆ กับการก่อรูปตัวตน
แบบใหม่ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมแห่งครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ได้แก่ การ
ไม่ยึดติดต่อสิ่งใด กลายเป็นมนุษย์หลายหน้า ตัดช่องน้อยแต่พอตัว และให้ความไว
วางใจต่อผู้อื่นน้อยลง อันนำไปสู่การก่อรูปทุนทางสังคมแบบใหม่ในสังคมปัจจุบัน
ที่การเชื่อมต่อ/ผูกพันต่อกันทางสังคมมีลักษณะลื่นไหล เป็นส่วนตัวมากขึ้น และเป็น
ทางอ้อมน้อยลง หรือที่ Robert Wuthnow เรียกว่า “เครือข่ายทางสังคมแบบหลวม”
(loose connections) ผู้คนในสังคมปัจจุบันยังนิยมใช้ชีวิตสมาคมด้วยการออกกำลัง
กาย เล่นกีฬา เพาะกาย และรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมในยามว่าง ขณะที่ขบวนการทาง
สังคมแบบใหม่ก็ได้เติบโตมากขึ้นนับจากทศวรรษ 1970s เป็นต้นมา (ดูรายละเอียด
เกี่ยวกับขบวนการทางสังคมแบบใหม่ ใน สมศักดิ์, 2554: 66–68) แต่ผู้เขียน
บทความหลายท่านในผลงานเล่มนี้ได้แสดงความห่วงใยว่า ลักษณะของผู้คนสมัย
ใหม่ที่เน้นความเป็นปัจเจกชนนิยมมากเกินไป อาจทำให้สังคมขาดพลังที่จะดำเนิ
การเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมของส่วนรวม เนื่องจากทุนทางสังคมจะถูกแปรรูปให้
กลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัว (privatization of social capital) ยิ่งไปกว่านั้น คนชั้น
กลางที่มีการศึกษาสูงในปัจจุบันยังมักวางตัวเป็นผู้ชม (spectator) มากกว่าที่จะเข้าไป
มีส่วนร่วม (participant) ในงานสาธารณะ ในแง่นี้จึงทำให้การมีส่วนร่วมทางสังคม
ในสังคมสมัยใหม่มีลักษณะคับแคบลง (narrower) เปิดกว้างน้อยลง (less bridging)
และคำนึงถึงส่วนรวมน้อยลง (less focused on collective purpose) ในขณะที่องค์กร
ทางการเมืองในปัจจุบันจะดำเนินงานโดยนักบริหารมืออาชีพที่กินเงินเดือนประจำ
ซึ่งเข้ามาทำงานทุกอย่างแทนสมาชิก จนทำให้สมาชิกขาดการมีส่วนร่วมในกิจกรรม
ขององค์กรทางการเมืองเหล่านั้น อันตรงข้ามกับในอดีตที่สมาชิกมีส่วนร่วมโดยตรง
ในการดำเนินงานขององค์กรการเมือง อันทำให้สมาชิกมีโอกาสพบปะระหว่างกัน
และปฏิสังสรรค์กันต่อหน้า (face-to-face interaction) รวมทั้งเข้าร่วมในการปรึกษา
หารือได้โดยตรง (direct deliberation) แต่การดำเนินงานขององค์กรการเมืองใน
ปัจจุบันกลับถูกรวมศูนย์อยู่ในกำมือของผู้บริหารมืออาชีพ โดยขาดการมีส่วนร่วม

ของสมาชิก อันทำให้องค์กรการเมืองในปัจจุบันมีลักษณะ “คณาธิปไตย” (oligarchy) ซึ่งเหตุที่เป็นดังนี้ เนื่องจากทุนทางสังคมนับวันจะถูกทำให้กลายเป็นสินทรัพย์ของสาธารณชนน้อยลง แต่จะถูกแปรรูปเป็นสมบัติส่วนตัวมากขึ้น (privatization of social capital) นั้นเอง (2002: 412)

จากการศึกษาผลงานเล่มนี้อย่างละเอียด ทำให้ผู้เขียนได้รับข้อคิดที่น่าสนใจหลายประการ และข้อคิดดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นเครื่องมือทางภูมิปัญญาที่ผู้เขียนนำมาใช้เป็นกรอบในการมองสังคมไทย อันทำให้เกิดข้อสงสัยเกี่ยวกับมโนทัศน์ “ทุนทางสังคม” อย่างน้อย 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก ในแง่ของประสบการณ์การพัฒนาทางการเมืองในสังคมไทย พบว่า การพัฒนาในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของภาคประชาชนในสังคมไทย พร้อมๆ กับการแตกขั้วทางการเมือง (ในรูปของเสื้อแดง เสื้อเหลือง เสื้อหลากสี ฯลฯ) อันสะท้อนให้เห็นถึงภาคประชาสังคมที่เข้มแข็ง (strong civil society) แต่ขณะเดียวกัน ทุนทางสังคมที่พัฒนาขึ้นนั้น กลับเป็นทุนทางสังคมแบบปิด (bonding social capital) และมีความเหนียวแน่น (thick social capital) โดยแต่ละฝ่ายต่างมุ่งปลูกเร้าเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในกลุ่ม พร้อมๆ กับใส่ร้ายป้ายสี/สร้างความเกลียดชังระหว่างกัน การสื่อสารเกิดขึ้นเฉพาะภายในกลุ่ม เน้นสื่อสารจากบนลงล่าง แต่ขาดการสื่อสารระหว่างกลุ่ม และขาดการสื่อสารจากล่างขึ้นบน เน้นการใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล ขาดการคิดวิเคราะห์ที่รอบคอบรอบด้าน ไตร่ตรองน้อย เชื่อเพราะเป็นผู้นำ เชื่อเพราะเป็นพวกเดียวกัน ขาดการแสวงหาข้อมูล ขาดการตรวจสอบข้อเท็จจริง พวกมากลากไป และขาดการดำเนินกิจกรรมสารเสวนา (dialogue) ไปอย่างสิ้นเชิง ซึ่งการเมืองของการใส่ร้ายป้ายสีและสร้างความเกลียดชังระหว่างกันเช่นนี้ จะทำให้สังคมไทยในภาพรวม กลายเป็นสังคมที่ขาดความไว้วางใจระหว่างกัน ส่งผลให้ทุนทางสังคมสลายตัวไปอย่างต่อเนื่อง ภายใต้บริบทดังกล่าวนี้ จะทำให้สังคมไทยเกิดความขัดแย้งและใช้ความรุนแรงกระทำต่อกันได้โดยง่าย (แต่แก้ไขยาก) และผู้คนก็จะไม่ร่วมมือกัน คอยแต่เฝ้าระวัง/สงสัยต่อกัน อันจะเป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ประชาธิปไตย และความอยู่ดีกินดีทางสังคม

ประการที่สอง ในแง่ปัญหาทางวิชาการ สืบเนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า ในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมา นักวิชาการไทยได้นำมโนทัศน์ “ทุนทางสังคม” มาจากตะวันตก และหลังจากนั้น คำว่า “ทุนทางสังคม” ก็ได้กลายเป็นแนวคิดที่มีการพูดถึงกันอย่างกว้างขวางมากขึ้น กระนั้นก็ตาม นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ มักใช้มโนทัศน์ “ทุนทางสังคม”

อย่างกว้างๆ หลวมๆ โดยกำหนดให้ทุนทางสังคมหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีประโยชน์ต่อชุมชน (ทั้งระบบเครือญาติ การช่วยเหลือเกื้อกูล ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ประเพณี วัฒนธรรม ผู้นำที่ซื่อสัตย์เฉลียวฉลาดและเสียสละ ทรัพยากรในท้องถิ่นอันอุดมสมบูรณ์ ฯลฯ) อันตรงข้ามกับนักวิชาการแห่งโลกตะวันตกที่กำหนดให้ “ทุนทางสังคม” หมายถึง เฉพาะความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกของสังคมเท่านั้น ประเด็นสำคัญก็คือ ความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนกับคนมิได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ แต่จะต้องสะสมโดยผ่านความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลและจริงใจต่อกัน การจำกัดความหมายของทุนทางสังคมให้เหลือเฉพาะความสัมพันธ์ทางสังคมของนักวิชาการตะวันตกนั้น มิได้หมายถึงการปฏิเสธความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้าน วัฒนธรรม และความรู้ความสามารถของผู้นำ แต่ประการใด แต่เพื่อต้องการสร้างมโนทัศน์ที่มีการจำแนกแยกแยะให้เกิดความชัดเจน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ในรายละเอียด ในแง่นี้จึงสามารถจำแนกแยกแยะรายละเอียดออกเป็นทุนทางกายภาพ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสัญลักษณ์ ทุนความรู้ และทุนมนุษย์โดยทุนแต่ละแบบต่างมีความสำคัญต่อกิจกรรมทางสังคมแตกต่างกันไป ในทางตรงข้าม หากเรานิยามทุนทางสังคม โดยขยายความหมายให้เหมารวมสิ่งต่างๆ เอาไว้อย่างมากมาย (เช่น นักวิชาการไทย) ก็จะทำให้ทุนทางสังคมกลายเป็น “ต้มจับฉ่าย” ที่กลายเป็นแหล่งรวมของทุกๆ เรื่อง จนทำให้มโนทัศน์ “ทุนทางสังคม” กลายเป็นคำที่ไม่มีความหมายอะไรเลย (สามารถเปรียบเทียบกับได้กับมโนทัศน์ network organization ที่นักวิชาการได้ให้ความหมายเอาไว้อย่างเหมาะสม จนกลายเป็นมโนทัศน์ที่ไร้ความหมาย ใน Achrol, 1997: 59)

บรรณานุกรม

- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2551. การพัฒนา การจัดการความขัดแย้ง การมีส่วนร่วม และสังคมเข้มแข็ง กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ นิวส์ เมคเกอร์ จำกัด.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม และคณะ. 2550. รายงานการวิจัย ปัญหาการจัดการโฮมสเตย์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง: ศึกษากรณีอำเภอบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม. ศูนย์ส่งเสริมวิจัยและผลิิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. 2554. การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ กรุงเทพมหานคร : บริษัทมาฉลอง คุณ-ซีเอสพี จำกัด.
- Achrol, Ravi S. “Changes in the Theory of Interorganizational Relations in Marketing : Toward a Network Paradigm.” *Journal of the Academy of Marketing Science* 25,1 (1997)

- Bourdieu, P. 1985. "The Forms of Capital", in Richardson, J. (ed.) **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. New York : Greenwood.
- Coleman, J. "Social Capital in the Creation of Human Capital." **American Journal of Sociology** 94 (1988) : (supplement)
- Coleman, J. 1990. **Foundations of Social Theory**. Cambridge, Mass : Harvard University Press.
- Evans Peter. "Government Action, Social Capital and Development : Reviewing the Evidence on Synergy." **World Development** 24,6 (1996)
- Feldman, Tine Rossing and Susan Assaf. 1999. **Social Capital: Conceptual Frameworks and Empirical Evidence** Washington, D.C. : Social Development Department, World Bank.
- Fukuyama, Francis. 1995. **Trust: The Social Values and the Creation of Prosperity**. New York : Free Press.
- Gambetta, Diego. (ed.) 1988. **Trust: Making and Breaking Cooperative Relations**. Oxford : Blackwell.
- Gootaert, C. 1998. **Social Capital: The Missing Link?. Social Capital Initiative Working Paper No.3**. Washington : The World Bank.
- Knack, Stephen and Philip Keefer. "Does Social Capital have an Economic Payoff?: A Cross-Country Investigation." **Quarterly Journal of Economics** 112,4 (1997)
- OECD. 2001. **The Well-being of Nations: the Role of Human and Social Capital**. Paris : Organization for Economic Cooperation and Development.
- Productivity Commission. 2003. Research Paper **Social Capital: Reviewing the Concept and Its Policy Implications**. Canberra: AusInfo.
- Putnam, R. (with R. Leonardi, and R. Nanetti) 1993. **Making Democracy Work**. Princeton : Princeton University Press.
- Putnam, R. "The Prosperous Community – Social Capital and Public Life." **American Prospect** 13 (1993)
- Putnam, R. 2000. **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**. New York : Touchstone.
- Putnam, R (ed.) 2002. **Democracies in Flux : The Evolution of Social Capital in Contemporary Society**. Oxford : Oxford University Press.
- Woolcock, M. "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework." **Theory and Society** 27 (1998)